

ՀԱՆԴԵՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅ

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՌԻՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹ

ԹԻԻ 9-12

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ - ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

ԿԲ. ՏԱՐԻ 1948

ԳՈԹՈՎՈՐԸ ՆՁՈՆՆԵՐԻՆԵՐՈՒ ԾՆԳՈՒՄԸ

(Շարունակութիւն):

8.

Այլն ժողովուրդը պատմութեան մէջ երեւան կու դայ նախաքրիստոնէական Ա. դարեան: Ինչպէս Ամմիանոս կը վկայէ, Հիները այս ժողովուրդը կ'անուանէին «Մազզութ» (Massagetae). այս անունը ծագած է հաւանորէն massajaka «ձկնակեր» բառէն. իսկ Մազզութ ժողովուրդի բուն անունը եղած ըլլալու է Տուրեա, որ Քրիստոսէ յառաջ Բ. դարուն կը բնակէր Արալ լճի ափին: Երբ Զինակերք կոչուածները, նոր համախմբուեցան «Աորսք» անուան տակ եւ կազմեցին լեռնականներու հզօր պետութիւն մը, որ կը տարածուէր Արալ լճէն մինչեւ Տանայիս (Դոն), հին անունը տեղի տուաւ «Ալան» յորջորջումի: Պատմութեան մէջ սակայն դեռ երկար ապրեցաւ «Մազզութ» անունը իբրեւ հաւաքական յորջորջում այն լեռնական ցեղերու, որոնք յընթացս Ա.—2. դարերուն երեւցան կաւկասեան թատերաբեմի վրայ¹: Այս Ալաններէն հատուած մ'իջաւ Խրիմ, ուր ապա խառնուեցաւ Գոթերու հաստատաս մը անցնելով Կասպից դուռը՝ հաստատուեցաւ յայտնայտ, ընդ մէջ Կասպից ծովու եւ Երասխի: Արդէն Ա. դարուն (Ն. Ք.) զբաւած էին ըստ մեծի մասին Կասպից ծովի զբաւած էին ըստ մեծի մասին Կասպից ծովի հզօրացնելու եւ տուրեառիկ վաճառականութեան մէջ էին Հայոց եւ Մարաց հետ: Կ'ընդունէին անոնցմէ հնդկական եւ բարբառական վաճառքներ²: Ասոնց հետ առաջին անգամ բախում ունեցաւ Պոմպէոս Միհրանիսը՝ զատեան պատերազմի ժամանակ եւ վանեց զիրենք մինչեւ Կասպից ծով: Ապա ընդհանուրուեցաւ անոնց հետ վենետիկոս Անտո-

նիոսի նուիրակը: Տիրերիոսի օրով Վերք եւ Աղուանք ազատ անցք տուին անոնց, որպէս զի ի նպատակ Հռովմայեցոց ասպատակէն Հայաստանն եւ պարթեւական հողերը: Ներոն կը ծրագրէր անոնց դէմ արշաւանք մը: 74ին Ալանները ասպատակաւ իջան Մարաստան (Ատրպատական) եւ Հայաստան. անոնց դէմ ելաւ Տրդատ Ա. Հայոց թագաւոր³: 134ին Վրաց Փարսման թագաւորին սաղբանքով միւսանգամ ասպատակեցին անոնք Աղուանից, Մարաց եւ Հայոց աշխարհները: Յայտնայտ Կասպից դրան հաստատուած Ալանները («Մազզութ») Պարթեւներու ազդեցութեան տակ էին, եւ ինչպէս դիտէ Տակիտոս (Բ. 68), ունէին 19ին (յ. Ք.) իրենց սեպհական թագաւորն արշակունի տունէն. եւ այս հանգամանքով իր յաջորդներն ալ կը նկատուէին արշակունի եւ իբրեւ այսպիսի «եղբայր» հայ արշակունի թագաւորներու⁴: Այսպիսի պայմաններու մէջ կարելի է ենթադրել նաեւ հայ եւ այլն արշակունի թագաւորներու ազգախառնութիւն: Եւ կը համարուի թէ այսպիսի դէպք մը իրեն նիւթ ունի Սաթենիկի հարսնութեան հին երգը, հաւանորէն Ա. դարու առաջին կէսէն⁵.

Հեծաւ արի արքայն Արտաշէս
 Ի սեւան գեղեցիկ,
 Եւ անցեալ որպէս զարծուի
 սրաթեւ ընդ գետն,
 Եւ ձգեալ զոսկէալ շիկափոկ պարանն
 ընկէց ի մէջըն աւրիորդին Ալանաց,
 Եւ շատ ցաւեցոյց զմէջըն
 փափուկ աւրիորդին < Ալանաց >:

Այս «Մազզութ»-Ալան ժողովուրդին թագաւորն էր Սանեսան, որ իբր 270ին արշաւեց Հայաստան: Իրեն դէմ ելաւ Վաչէ Մամիկոնեան, որ խորտակեց «զորսն Ալանացն եւ Մազզթացն»⁶ եւ միացորդները

¹ Յովսէպոս, Հնախօսութիւն, ԺԸ, 97-98:
² Հմմտ. Հանդ. Ամս., 1947, էջ 572-573:
³ Մ. Խորենացի, Բ., 50:
⁴ Տպ. Մազզթացն:

¹ J. Marquart, Eranšahr, 155-157.
² J. Marquart, Iberer und Hyrkanier: Caucasia, 8 (1931), էջ 92.

կայացաւ իր եւ կայսեր մէջ. ինքն էր որ թե-
լադրեց հաշտութիւնը. կայսրը խոստացաւ
իրեն եւ իր զինակիցներուն լիուրի ներողա-
մատութիւն, բաց աստի պատուեց զինքը ma-
gister militum praesentalis բարձր աստիճա-
նով: Կայսրը իր պահանջքին վրայ հեռացուց
հռոմէական ազգային կուսակցութենէն երեք
ականաւոր ղէմքեր, անոնց թուին մէջ էր
Աւրեղիանոս: Այսպէս վերադարձաւ Գայնաս
Տրիբիգիլիէի հետ Կ. Պոլիս: Վերջինս վախ-
ճանեցաւ քիչ յետոյ: Իսկ Գայնաս մտաւ մայ-
րաքաղաք ինչպէս տէր Արեւելեան Պետու-
թեան (400ի սկիզբը): Իր իշխանութիւնը
յեցած էր գոթական զօրքի վրայ. վասն զի ոչ-
գոթական զօրքը, ինչպէս նաեւ կայսերական
անձնապահներու գոլոր հեռացուցած էր քա-
ղաքէն: Բռնատիրութեան մէջ արտազերումն
էր ի մէջ այլոց այն, որ պահանջեց Կայսրէն,
որպէս զի արիանոսեան դաւանութեան հե-
տեւորդներուն եկեղեցի մը յատկացուի. մեծ
աշխատութեամբ միայն յաջողեցաւ Յովհան-
նէս Ոսկերեան եւ կեցնել զինքը այս մտած-
մունքէն (Թէոփորեոս. Ե. 32):

Բայց իր բռնատիրութիւնը պիտի դանդա-
ղանքստեցուած վերջ: Երբ յաջողութիւն
չգտան իր բռնապետական այլ եւ այլ ծրա-
զիրները (ըրամատունները կողոպտել, կայ-
սերական պալատը հրդեհել), օր մը յան-
կարձ առած բանակին մեծագոյն մասը հե-
ռացաւ քաղաքէն. ինչ որ իրարանցում պատ-
ւարեցին գրաւել քաղաքին դռները եւ քա-
ղաքին մէջ մնացած Գոթերը կոտորել
տուին անոնց ազգակիցներու ձեռքով (12 յու-
լիս 400): Գայնաս այժմ Կայսեր կողմէ
թշնամի հրատարակեցաւ. Տրապիտոս եւ
Երիուֆ, որոնք այս միջադէպին կայսեր
հաւատարիմ գտնուած էին, հրաման ստա-
ցան հետապնդել թշնամին: Գայնաս սպա-
նուեցաւ յայնկոյս Դանուրի, ուր ապաստա-
նած էր (401):

Թէոփոս Բ. ի օրով անուանի զօրավար
հանդիսացաւ Արդարուր, ծագումով Ալան,
որուն որդիներն եւ թոռները իրենց կարգին
յընթացս Ե. դարուն մատուցին տէրութեան
կարեւոր ծառայութիւններ:

Դաւանութեամբ արիանոսեան էր Արդա-
րուր: 421ին Թէոփոս Բ. էն անուանուեցաւ
հռոմէական բանակին հրամանատար նոյն
տարւոյն հրատարակուած պարսկական պա-
տերազմին: Արդարուր նախապարձակ մտաւ

Աղձնիք, զարկաւ Պարսից Անմահից բանակը:
424ին յանձնուեցաւ իրեն իր որդւոյն Աս-
պարի հետ գլուխ անցնել հռոմէական բա-
նակին ընդդէմ Յովհաննէս բռնաւորին:
427ին անուանուեցաւ հիւպատ: Կ'ըսուի, թէ
Մարկիանոս, որ յետոյ կայսր հռչակուեցաւ,
նախնաբար Արդարուրի ձեռքի տակ կը ծա-
ուայէր:

421ին, երբ Արդարուր Մծբինը կը պա-
շարէր, իր որդին Ասպար արքունիքի հովա-
նաւորութեան տակ էր: Կանդիտոս զինքը
«ազգով արան» գիտէ²⁵. Իսկ Յորդանէս
գոթ²⁶: Ծնած է 387ին: Արդէն հօրը կեն-
դանութեան գլուխն էր «Բարբարոսական
բանակին». 431ին բանակով մը ուղարկուե-
ցաւ յօգնութիւն Բոնիփակիտոսի ընդդէմ Վան-
դալներու՝ փրկելու համար Ափրիկէն: Այն
տեղ մշակեց բարեկամական յարաբերու-
թիւններ Գենդերիկոսի հետ, ուր եւ մնաց
ժամանակ մը: 434ին կարգուեցաւ արեւ-
մտեան հիւպատ: Մարկիանոսի օրով անուա-
նուեցաւ արեւելեան բանակի ստրատելատ,
ապա նաեւ պատերազմիկ զօրաց ընդհանուր
հրամանատար:

Իմանալու համար Ասպարի դերին կա-
րեւորութիւնը, պէտք է աչքի առաջ ունենալ
հռոմէական կայսրութեան ահաւոր դրու-
թիւնը Մարկիանոսի մահուան (457 յունուար)
ժամանակ: Վաղեմիանոս Գ., Թէոփոսեան
տան վերջին շառաւիղը, սպանուած էր 455ին:
Աւետոս, Արեւմտեան Գոթերու պաշտպա-
նելը, հեռացած էր 17 հոկտ. 456: Ոչ
Արեւելք եւ ոչ Արեւմուտք կայսր (կար: Բո-
լոր ոյժը Բարբարոսական բանակի ընդհա-
նուր հրամանատարի ձեռքն էր, Իտալիոյ մէջ
գոթ Ռիկիմերի եւ Կ. Պոլիս արան Ասպարի:
Ռիկիմեր չէր կրնար համաձայնիլ Հռոմի ծե-
րակոյտին հետ: Իրեն հետ բանակցութեան
մէջ էր Ասպար: Ռիկիմեր ծիրանին Ասպարի
կ'առաջարկէր. իսկ սա կը մերժէր ընդունիլ
զայն «այն չար հետեւութիւններու համար,
որոնք կրնային ծագիլ իր ընտրութեամբ»²⁷:
Բիւզանդական գահի վրայ բարձրացաւ
Լեոն Ա. (457—474): Ասպար եւ իր որդին
Արդարուր 471ին սպանուեցան կայսեր հրա-
մանով:

²⁵ Exzerpte e candidi historia, 472 (ed. Bonn).
²⁶ Jord. Get. 45, 239.
²⁷ L. Schmidt, Geschichte der deutschen
Stämme bis zum Ausgange der Völkerwanderung,
I. Berlin 1904.

Քրիստոնէութեան քարոզութիւնը Գոթե-
րու մէջ պէտք է Գ. դարու գոնէ երկրորդ
կէսին սկսած ըլլայ: Նիկիոյ 325ի ժողովին
ներկայ եպիսկոպոսներու թուին մէջ կը յի-
շուին Թէոփիլոս եպիսկոպոս Գոթաց աշ-
խարհին (Gothia) եւ Կաղմոս եպիսկոպոս
Բոսսորոսի: Այս թեմերը անշուշտ տաւրիա-
կան Թերակղզւոյն վրայ փնտռելու է: Առա-
ջինը հաւանորէն Տոմիլի թեմն է: Թէ այս
քաղաքներու մէջ կային քրիստոնեաներ, տա-
րակուսի տակ չի կրնար ձգուիլ. բայց ասիէ
կարելի չէ հետեցնել թէ անոնք Գոթեր
էին. վասն զի այն քաղաքները յունական
էին: Ստոյգ է, սակայն, թէ 325էն յետեւ
արդէն Գոթերու մէջ կային քրիստոնեաներ.
Կիւրեղ Երուսաղեմացի կը յիշէ 350ին գոթ
մարտիրոսներ²⁸: Գ. դարու վերջերը Բոս-
սորոսի եպիսկոպոսն էր Ունիլա, որ 403ին
վախճանելով, Մողուարիոս սարկիւազ կ'ու-
ղարկուի Կ. Պոլիս յաջորդ մը խնդրելու հա-
մար²⁹:

Եպիփան Կիւրացի³⁰ կը գրէ, թէ հեր-
ձուածողն Աւիլիոս երէց Միջագետացի
աքսորուած ի Սկիւթիա, անդրդանուբեան
աբղիթներ քարոզած է քրիստոնէութիւն, ան-
շուշտ իր հերձուածամիտ վարդապետու-
թեամբ: Գ. դարուն կը տեսնուին հոն երկու
Կապադովկացի ծագումով առաքելներ.
Եւտիքէս Նիկիական հաւատով եւ Վուլֆիլա
արիանոսեան դաւանութեամբ: Կազմակեր-
պուած համայնքներ գոյութիւն չունէին հոն
տակաւին. քաղաքներու եւ գիւղերու մէջ
ցրուած փոքրաթիւ խումբերը նորադարձ
մասամբ բնիկներէ եւ մասամբ ինչ ինչ
գոթերէ կազմուած: Անոնց մասին ինչ ինչ
տեղեկութիւններ կը գտնենք վկայաբանու-
թիւններու մէջ³¹. աւելի ամփոփ Փիլոստոր-
պիոս Գամբացոյ Եկեղեցական Պատմու-
թեան մէջ³², որմէ քաղուածքներ հաղոր-
դած է մեզի Փոտ պատրիարք իր Մատենա-

²⁸ A. Harnack, Die Mission und Ausbreitung
des Christentums in den ersten drei Jahrhunder-
ten, II. (Leipzig 1906), S. 203.
²⁹ Յովհ. Ոսկերեանի թուղթ ԺԳ:
³⁰ Ընդդէմ հերձուածոց, 70 (Migne, P. G. 42,
372): Հմմտ. Հայ թարգմանութիւն «Հերձուածողք
Երեւելք. ԿԼ. Աւիլիանոս». հրտ. Հ. Յ. Տաշեան,
Մատենադրական մանր ուսումնասիրութիւնք, Ա.
(Վիեննա 1895), էջ 141:
³¹ H. Delehaye, Saints de Thrace et de Mé-
sie: Analecta Bollandiana, 31 (1912), 161—300.
³² Philostorius' Kirchengeschichte, հրտ. J. Bi-
dez, Leipzig 1913.

դարանին մէջ: Յառաջ կը բերեմ ասիէ հա-
տուածս.

«Ընդ այս ժամանակս (այսինքն Կոստան-
դիանոս Մեծի օրով), ասէ Փիլոստորպիոս,
բերեալ իցէ Ուրփիլայ ի հռոմէական այսր՝ ի
Սկիւթացոց անտի այժմ Գութք (Gethi) կո-
չեցելոց, բնակելոցն յայնկոյս Իստերի (Գա-
նուր գետոյ) բազում ժողովուրդս, որք ի
պատճառս հաւատոց հալածեալ էին ի հայ-
րենի աշխարհին: Եթէ զիարդ եկն ժողո-
վուրդս ի քրիստոնէութիւն, պատմէ զայն
ձեւ օրինակի: Առ թագաւորութեամբ Վա-
ղերիանու եւ Գաղղիենեայ Սկիւթացիք, որ
յայնկոյս Իստերի բնակէին, խաղացին եկին
մեծաւ ամբոխիւ ի հռոմէական այսր, ասպա-
տակ սիւնեցին զկողմամբք Երուսալայ, անցեալ
այնուհետեւ յԱսիա՝ ի Գաղատիա եւ ի Գա-
միրս՝ վարեցին զբազումս ի գերութիւն հան-
դերձ կղերիկոսօք ոմամբք, եւ դարձան մե-
ծաւ աւարաւ յետս: Քրիստոնեայքն որ գերե-
ցան բնակեալք խառն ընդ բարբարոսս՝ զար-
ձուցին ոչ սակաւս ի հեթանոսաց անտի ի
հաւատս: Յայնսօրիկ, որ ի գերութիւնն վա-
րեցան, էին եւ նախնիք Ուրփիլայ, զամիրք
յազգէ, ի գեղջէն որ անուանեալ կոչի Սա-
ղադովթինա³³ մերձ ի քաղաքն Պառնասոս:
Արդ այսո այս Ուրփիլաս էր առաջնորդ զաղ-
թականութեան հաւատացելոց եւ առաջին
եպիսկոպոս նոցա: Եւ եղեւ նա այսպէս: Յա-
ւուրս Կոստանդինայ առաքեալ ընդ այս
ոմանս հրեշտակութեամբ յիշխանէն ժողո-
վուրդեան — զի բարբարոսքն որ անդն էին,
նուածեալ էին ընդ կայսերը — (եւ) յեւե-
րեայ եւ յեպիսկոպոսացն ժողովելոց առ նմա
ձեռնադրեցաւ (Ուրփիլա յեպիսկոպոս) վասն
քրիստոնէից, որ ի Գոթացոց աշխարհին
էին: Եւ որպէս նա յայլ ամենայն իրս վասն
սոցա հոգ յանձին ունէր, սոյնպէս հնարեաց
նա եւ սեպհական նշանադիրս եւ թարգմա-
նեաց յիւրեանց լեզու զսուրբ Գիրս, բայց ի
գրոցն Թագաւորաց, զի այսօրիկ ձառէին
զպատմութենէ թագաւորաց, այլ ժողովուրդն
այն պատերազմասէր կարօտէր առաւել սանձի
(առ ի կարճելոյ) զյօժարութիւնն ի պատե-
րազմ՝ քան խթանի: Իսկ կայսրն նստոց զժո-
ղովուրդն, որ եկեալ էր ինքնակամ կամօք,
ի կողմանս Միւսիայ. ուր ամենեքին յօժա-
րէին եւ ունէին զՈւրփիլաս բազում մեծարա-

³³ Սաղադովթինա գիւղի մասին հմմտ. S. Sala-
ville, Echos d'Orient 14 (1912), 61—63. նորագիւս
արձանագրութիւն մը կը ճշդէ սեպհայն դիրքը:

նօք, մինչև կոչել զնա Մովսէս մերոյ ժամանակի: Իսկ նա (Փիլոսոփոս) գովէ յոյժ զայրս եւ գրէ, եթէ նա եւ որ զնովան էին՝ զիւր (զՓիլոսոփոսայ) զհերետիկոսական զհաւատան ունէին»:

Փիլոսոփոսի այս տեղեկութիւնները շատ թոյլ են եւ անճշդութիւններով հարուստ: Չենք կրնար պատճառը միայն Փոտի համառօտութեան վերադրել:

ա.) Գոթական արշաւանքը դէպի Գաւիթը ըստ պատմագրի տեղի ունեցած է վաղերիանոսի եւ Գաղղիենոսի օրով. ուստի 253—268 տարիներուն: Նորագոյն պատմախոյզներէն ոմանք կը նշանակեն 258, այլք 264 եւ դարձեալ ուրիշներ 267ին: Այն ստոյգ է միայն, որ Դանուբեան Գոթերը երբեք Գաւիթը միջամուխ չեղան: Լ. Շմիդտ նկատի առնելով իրողութիւնս, ակնարկուած արշաւանքը Ուրիթի Գոթերու կը վերադրէ, որոնք Տրապիզոն ցամաք ելլելով մինչև Գաւիթը յառաջացած պէտք է ըլլան: Եւ հաւանական է: Փիլոսոփոս, որ Վուլֆիլայի նախածնողաց (պապի) մասին այս տեղեկութիւնը կը հաղորդէ, կ'անգիտանայ բոլորովին Վուլֆիլայի ծնողը, ծննդավայրն եւ անոր կեանքը եպիսկոպոսութենէն յառաջ: Եթէ ըստ Շմիդտի Վուլֆիլայի պապը ուրիշ Գամբացիներու հետ գերի վարուած է, պէտք է տարուած ըլլայ ի Գոթիա Ուրիթի: Այս տեղ ալ ծնած ըլլալու է Վուլֆիլա: Այս տեսակէտէ կարեւորութիւն կը ստանայ Սոկրատի այն վկայութիւնն³⁴, թէ Վուլֆիլա Գոթիայի Թէոփիլոս եպիսկոպոսի աշակերտած ըլլայ, Վուլֆիլա ծնած է 311ին. նա կարող էր ուսանել առ ոտս Թէոփիլոսի, որ 325ին Նիկիոյ ժողովոյն հաւատոյ հանգանակին տուած է իր ստորագրութիւնը, 320էն 341, եւ անոր ձեռքէն ստացած ըլլալ ընթերցողութեան փոքր աստիճանը: Ինձ կը թուի թէ Փիլոսոփոս Վուլֆիլայի նախածնողաց Սաղազութիւնայէ գերեզմանութիւնը Անդրդանուբեան Գոթիա ենթադրարար հետեցուցած է: Իրեն ծանօթ եղած ըլլալու են գամբացի Ս. Եւտիքէսի առաքելական գործունէութիւնն Անդրդանուբեան երկիրներ եւ նահատակութիւնն³⁵, ինչպէս եւ նշխարաց փոխադրութիւնը Ս.

Բարսղի օրով, թերեւս նաեւ անոր նշխարաց ի Սաղազութիւն վայելած յարգութիւնը, թէ եւ այս մասին որ եւ է յիշատակութիւն չէ ըրած, գոնէ մեզ հասած քաղուածքներու մէջ: Այդ սուրբ վկայն Նիկիոյ հաւատին քարոզիչն էր, ուստի ոչ հաճելի անձ մը պատմագրին համար: Բայց ի՞նչ ճանապարհով հասած էր Եւտիքէս մինչև անդրդանուբեան երկիր: Այս տեղ ենթադրած պիտի ըլլայ, թէ Գոթերը ասպատակելով Գամբը, անկէ գերիներ բերած ըլլան, անոնց թուին մէջ նաեւ Եւտիքէսի եւ Վուլֆիլայի նախածնողները: Սաղազութիւն այս դէպքին կարող էր Եւտիքէսի նախածնողաց հայրենիքն ալ եղած ըլլալ: Ասոնք ենթադրական կէտեր են, որոնց վրայ կարելի չէ պնդել, բայց ստուգութենէ հետո ալ չեն երեւար: Վուլֆիլա արիանոսեան այսու կը հակադրուէր Եւտիքէս ուղղափառի, վերջինս կը նահատակուէր, իսկ Վուլֆիլա իբրեւ Մովսէս իր ժողովուրդի գլուխը անցած Աւետեաց երկիրը կը դիմէ:

բ.) Եթէ Վուլֆիլայի նախնիք (պապը) Գամբաց Սաղազութիւն գերդէն էին, կարող էին անոնք թէ գամբը եւ թէ հայ ըլլալ: Յունական աղբեցութիւնը անտարակոյս մեծ եղած է Կապադովկիայի վրայ, բայց յատկապէս մեծ քաղաքներու մէջ: Դժուարաւ կարելի է ըսել, թէ յոյն լեզուն նաեւ գիւղերու մէջ թափանցած ըլլայ: Տակաւին 216ին Գամբաց ինչ ինչ բերդեր Հայաստանի մաս կը կազմէին: Կար հոն հայերէնախօս ժողովուրդ: Թերեւս նաեւ Սաղազութիւն: Եւ եթէ անկէ քրիստոնեայ գերիներ վարուեցան Գոթաց աշխարհ, կարող էին անոնք նաեւ հայերէնախօս եղած ըլլալ, ուստի նաեւ Վուլֆիլայի նախածնողը: Վուլֆիլա = Գայլ լիկ, կը յիշեցնէ հայ. Եզնիկ, Կորիւն, Ընձակ անունները: Անունս Վուլֆիլա (նաեւ Վուլֆիլա), նուազականը գոթ. vulfs, գերմ. Wolf, պարսկ. gurg³⁶ հայ. գայլ բառէն, կը յառաջադայի սանս. vřka- արմատէն³⁷:

գ.) «Հրեշտակութեամբ առաքեալ յիշխանէն ժողովրդեան» առ Կոստանդին: Այժ «իշխանն ժողովրդեան» կարող է հաւասարապէս թէ Անդրդանուբեան եւ թէ Ուրիթի Գոթերու մասին իմացուիլ: Յամենայն դէպս Անդրդանուբեան Գոթերու հպատակութիւնը

³⁴ Սոկրատ, Եկեղ. Պատմ. Բ. 41: Հմմտ. W. Luft, Studien zu den ältesten germanischen Alphabeten, Güterloh 1898, S. 64.
³⁵ H. Delehaye, անդ: J. Mansion, Les origines du christianisme chez les Gots: Anal. Boll. 33 (1914), 5—30.

³⁶ Հմմտ. նաեւ «Վուրկ եղբայր Լփնաց թաղաւորի». Ղ. Փարպ. 66:
³⁷ Հ. Աճառեան, Արտատկան հայերէն բառադիրք. Բ., էջ 52:

կայսեր անհաւանական է: Բայց Ուրիթի ծովեղերեայք ստոյգ կը գտնուէին կայսեր իշխանութեան տակ: Հրեշտակութեան նպատակը չէ բացատրուած: Հրեշտակները քրիստոնեայ կ'երեւան: Գիտենք որ Վուլֆիլա ներկայացած է Կ. Պոլսոյ եպիսկոպոսին՝ Եւտիքիոսի եւ անոր շուրջը հաւաքուած եպիսկոպոսներու, որոնք կը ձեռնադրեն զինքը (341) Անդրդանուբեան Գոթերու (քոր)եպիսկոպոս: Այս նուրբան Գոթերու խնդրանքը: Վուլֆիլա էր հրեշտակութեան խնդրանքը: Վուլֆիլա գալով Ուրիթին կարող էր ծանօթ ըլլալ տունէն արդէն յունարէնի եւ գոթերէնի:

դ.) Աւքսենտիոս, որ Գորոսոստրիոսի արիանոսեան եպիսկոպոսն էր եւ Վուլֆիլայի աշակերտը, կը պատմէ թէ Վուլֆիլա եպիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ երեսնամեայ, երբ կոպոս ձեռնադրուեցաւ երեսնամեայ³⁸: Այս հաշուով տակաւին ընթերցող էր³⁸: Այս հաշուով ծնունդը կ'իյնայ իբր 311ին:

ե.) «Ճամանակագրական զգուարութիւնը, որոնք կը պատճառեն այս տեղեկութիւնները, լաւագոյնս կը լուծուին, եթէ անթիւնները հրեշտակութիւնն եւ եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւնը, առաջինը Կոստանդինի Գիանոսի († 337) կենաց վերջին տարիներուն եւ երկրորդը Կոստանդինի օրով զենքը: Եւ երկրորդը Կոստանդինի մեռաւ 341ին, կ'ունենորովհետեւ Եւտիքիոս մեռաւ 341ին, կ'ունենանք terminus ad quem: Կրնայ ըլլալ որ մեռածքը, այն ստոյգ է յամենայն դէպս, թէ 369ին մինչև գոնէ 372 անդրդանուբեան Գոթաց աշխարհին մէջ քրիստոնեաներու դէմ մեծ հալածանք յարուցուած է, որուն թէ Արիանոսեանք եւ թէ ուղղափառները հաւասարապէս ենթարկուած են:

զ.) Վուլֆիլա յայնկոյս Դանուբի Գոթաց աշխարհի առաջին եպիսկոպոսն էր, այն ժամանակ անշուշտ քորեպիսկոպոս. առանց հաստատուն եպիսկոպոսական աթոռի:

«Ինչպէս կը հաղորդէ Աւքսենտիոս, Վուլֆիլա եթէ տարի արդիւնաւէտ գործունէութիւն ունեցաւ իր համայնքին մէջ, ձեռնադրուած էր հալածանքներու, գոհակառակ այն ամէն հալածանքներու, որոնք յարուց չեթանոս Գոթերու դատաւորն Աթանարիկոս: Կրեց բազմապիսի նեղութիւններ. ի վերջոյ ստիպուած որոշեց իրեն ներով անցնիլ յայտկոյս Դանուբի: Վաղէս

կայսր սուաւ անոնց Ստորին Միւսիայի մէջ հողեր, Հեմոս լեռան ստորոտը, ոչ շատ հեռու Նիկոպոլիսէն, միաժամանակ կարգեց զՎուլֆիլա եպիսկոպոսը անոնց առաջնորդ, այսինքն դատաւոր Գոթաց: Ըստ Աւքսենտիոսի 33 տարի եւս գործեց Վուլֆիլա հոմեական հողի վրայ իբրեւ եպիսկոպոս եւ մասնակցեցաւ այլ եւ այլ ժողովներու. ստոյգ գիտենք, թէ ան ներկայ էր 360ին Կ. Պոլիս գումարուած ժողովին, որուն հաւատոյ դաւանութեան տուած է իր ստորագրութիւնը:

ը.) «Սոկրատ կը պատմէ, թէ Ֆրիտիզոն, Գոթաց գլխաւորը, գժտած Աթանարիկի հետ՝ փախած է հոմեական սահման եւ Վուլֆիլայի միջնորդութեամբ Վաղէսէն օգնական զօրք առած՝ յաղթած է Աթանարիկին: Անորոշ է, թէ այս անցքը ժամանակագրական ի՞նչ աղբիւրի մէջ կը գտնուի այն դաշինքին հետ, որ կնքուեցաւ (369) Վաղէսի եւ Աթանարիկի միջեւ: Կըսուի թէ Ֆրիտիզոն այս օգնութեան համար ի շնորհակալութիւն՝ իր Գոթերուն հետ կայսեր հաւատքն ընդունած ըլլայ: Վուլֆիլա Ֆրիտիզոնի հետ եկողներու դարձին գործակցած եւ յարձակմամբ Աթանարիկի սահմանին վրայ արիւնալից հալածանքներու առիթ ընծայած ըլլայ: Ինչ ալ ըլլայ այս պատճառքը, այն ստոյգ է յամենայն դէպս, թէ մեռածքը, այն ստոյգ է յամենայն դէպս, թէ 369ին մինչև գոնէ 372 անդրդանուբեան Գոթաց աշխարհին մէջ քրիստոնեաներու դէմ մեծ հալածանք յարուցուած է, որուն թէ Արիանոսեանք եւ թէ ուղղափառները հաւասարապէս ենթարկուած են:

թ.) «Աւքսենտիոսի համաձայն, որուն տեղեկութիւնները կը լրացնէ Մաքսիմիոս, Ակուիլեայի ժողովին (3 սեպտ. 381) ետքը Վուլֆիլա Պալլագիոսի եւ Սեկունդիանոսի հետ Թէոդոս կայսեր զացած է խնդրելու, որ երկու եպիսկոպոսներուս վերահաստատութեան համար ժողով մը գումարուի: Իր տուեթեան համար ժողով մը գումարուի: Իր խնդրերը լսուած է: Այս ուղեւորութիւնը պէտք է տեղի ունեցած ըլլայ 381ին կամ 382ին: Յիշեալ ժողովին մասնակցելու կը հրաւիրուի Վուլֆիլա կայսեր կողմէ: Կը հասնի Կ. Պոլիս. բայց կը վախճանի քիչ յետոյ, մահուան անկողնոյն մէջ հաւատոյ դաւանութիւն մը տալէ ետքը: Այս դաւանութեան պատճենը պահած է մեկի Աւքսենտիոս: Յուդարկաւորութիւնը կը կատարուի մեծաթիւ բազմութեան մասնակցութեամբ: Ժողովը կը կայանայ 383 յունիս—սեպտեմբ.

³⁸ Fr. Kauffmann, Aus der Schule des Wulfila: Auentii Dorostorensis epistula de fide vita et obitu Wulfilae im Zusammenhang der dissertatio Maximini contra Ambrosium herausgegeben. Straßburg 1899.

18.

«Մաշտոցի այբուբենը, կ'ըսէ J. Marquart⁴⁷, հնարողին քով այնպիսի զարմանալի ծանօթութիւն կ'ենթադրէ հայ լեզուի ինքնայատուկ ձայնական դրուժեան, որ լի է բազմաձայններով, այնպէս որ չենք կրնար դիտարկ անոր մեր մեծ հիացումը, նոյն իսկ եթէ ան դոճածած ըլլար օտար այբուբեն մը հայերէնի յարմարցնել եւ քանի մը նշանագիրներու միայն յաւելումով նոյնը ճոխացնել»: Այս հիացումը կրնանք ամենայն իրաւամբ երեքպատկել, նկատի առնելով, որ ան նաեւ իրեն անծանօթ վրացերէն եւ գոթերէն լեզուներու համար սեպհական նշանագիրներ ստեղծած է, ընդ ամէնը (36 + 36 + 27) 99 նշանաձեւերով:

Մէկ հանձարեղ Միտք գործած է այս երեք այբուբեններու վրայ⁴⁸: Մէկ արուեստանոցէ ելած են երեքն ալ: Ամէնուն հիմը յունարէն ազգարեան է: Հնարողը իր փորձառութիւնը ձեռք բերած է հայերէն այբուբենը հնարելու ժամանակ: Հայերէնի բազմազան ձայնական եւ բազմաձայնական հնչիւնները ճշգրտու եւ դասակարգու համար, ինչպէս նաեւ ձայնաւորներն եւ կիսաձայնները իրարու հետ եւ բազմաձայններու յարաբերութեամբ զօդելու եւ անջատելու համար խորհրդակցած պէտք է ըլլայ Մաշտոց Միջագետքի յոյն եւ ասորի լեզուաբան եւ քերական գիտուններու հետ: Ի սկզբանէ անտի հոգ պատճառած էր իրեն «սիւղորայից», այն է կապի եւ զօդի հարցը: Այս եւ նման գուտ լեզուաբանական խնդիրներու լուծումը նպաստից իրեն առաւել չափով ձեռք բերելու լեզուագիտական եւ քերականական հմտութիւն: Երբ լուծուեցան այս խոչընդոտները եւ ձեռնարկեց հնչիւններուն համար նշանագիրներ պատրաստելու, հանդէս բերաւ ան մասնագէտ արուեստագէտի փորձառութիւն, զոր կորիւն կ'անուանէ «կորովի սովորութիւն»:

Այս փորձառութեամբ կրցաւ Մաշտոց հայերէն այբուբենէն ետքը յորինել վրացերէնի համար յատուկ նշանագիրներ. ի վերջոյ, երբ խնդրուեցաւ իրմէ, պատշաճեցոյց նաեւ գոթերէնի համար սեպհական այբուբեն:

⁴⁷ Պատմութիւն հայերէն նշանագիրներու, Վիեննա 1918, էջ 9:
⁴⁸ Հմմտ. Հ. Ն. Ակիւնեան, Հայ այբուբենի գիւտը, Հանդ. Ամս., 52 (1938), 289—318 եւ վրացական նշանագիրներու գիւտը, անդ, էջ 319—333: Տես եւ նոյն Հայ ստեղծագործող միտքը, Հայ Մշակուածութի օր, Փարիզ 1932, էջ 41—48:

Մաշտոց յունարէնի եւ ասորերէնի ծանօթ կատարելագոյն գուտ յունական ազգարեանը (27 նշանաձեւով), զոր նմանութեան կաղապար ընտրեց երեք բարբարոսական լեզուներու համար ալ, հետեւեալ սկզբունքներու վրայ յեցած.

ա. Այն յունական տառերը, որոնք հընչումով նոյն են յիշեալ լեզուներէն մէկուն կամ միւսին, փոխ առնել անայլայլ:

բ. Տառեր, որոնց հնչիւնը չի համապատասխաներ ճշգրտ, ենթարկել թեթեւ փոփոխութեան:

գ. Այն տառերը, որոնք ինքնայատուկ են յոյն լեզուի միայն, ձեւափոխելով յարմարցնել որ եւ է հնչիւնի:

դ. Ի հարկին յունական որ եւ է նշանագիրէ նոր նշանաձեւեր յերկուրեւ սեպհական հնչիւններու համար:

ե. Պահպանել ըստ կարելոյն յունական այբուբենի կարգը եւ նշանագիրներու թուական արժէքը:

Յունական այբուբենի թուական արժէքն է՝ միաւոր, տասնաւոր եւ հարիւրաւոր (9 × 4 = 36). նոյնպէս գոթականին. իսկ Հայոցն եւ վրացը միութեամբ մ'աւելի:

19.

Մաշտոց գոթերէն լեզուի հնչիւնները ուսումնասիրեց արան Բենիամինի արտասանութեան համաձայն եւ պատշաճեցոյց անոնց նշանագիրներ «ըստ կորովի սովորութեան իւրում»: 14 նշանագիր եւ երկու թուական նշանաձեւ անփոփոխ առաւ յունական ազգարեանէն, իսկ 11 նշանագիր նոր ձեւեց, մաս մը թեթեւօրէն (b, o), ուրիշներ ծանրօրէն (t', r, s, f) ձեւափոխելով եւ մաս մ'ալ ձեւափոխութեամբ պատշաճեցնելով նոր հնչիւններու (q, h, j, u, hw): Յունականին կարգը թուական արժէքի տեսակէտով ճշգրտ պահպանուած է:

16 նշանաձեւերու անայլայլ փոխառութիւնը յունական ազգարեանէն դիւրաւ պիտի մեկնուի եթէ նկատի առնենք որ գրերը յօրինուած են յունական միջավայրի մէջ, այն տեղ հաստատուած Գոթերու համար:

Գոթերէն Ազգարեանի պատկերն է հետեւեալը⁴⁹.

⁴⁹ Գոթախտարար մեր տպարանը չունի գոթական տառերը. հնարաւոր չեղաւ նաեւ հոգալ այրուտ: Կը բաւականանամ տալ համապատկերս: Հոս ներկայացուած գոթական այբուբենը կազմուած է ճշգրիտ նմանութեամբ այն նշանագիրներու, որով գրուած է Codex argenteus:

a	Ա	A	1	Ա
b	Բ	B	2	Բ
g	Գ	Г	3	Գ
d	Ծ	Д	4	Դ
e	Ե	E	5	Ե
q	Ս	Vau	6	Կ
z	Զ	Z	7	Զ
h	Ի	H	8	Ը
þ	Փ	Θ	9	Թ
i	Ի	I	10	Ի
k	Կ	K	20	Կ. Բ.
l	Լ	L	30	Լ
m	Մ	M	40	Մ
n	Ն	N	50	Ն
j	Յ	Ξ	60	Յ
u	Օ	O	70	ՈՒ
p	Փ	Π	80	Պ
q	Կ	Koppa	90	Ղ
r	Ր	P	100	Ր (Ր)
s	Տ	C	200	Ս
t	Կ	T	300	Տ
v	Վ	Y	400	Վ (Վ)
f	Փ	Φ	500	Փ
x	Ք	X	600	Ք
hw	Օ	Ψ	700	ՀՎ
o	Օ	Ω	800	ՈՎ
↑	↑	↑ Sampi	900	Չ

Պատ. 1:

Այս ազգարեանէն եւ նկատուութեան պիտի առնեմ այն նշանագիրներն միայն, որոնք ո եւ է կերպով կը խոտորին յունական օրինակէն եւ կամ բնորոշին ինքնակաց են, այս ինքն այդ տառերը կը պակասին յունականին մէջ: Ասոնք են. b, q, h, th, j, u, r, s, f, hw, o.

Գերմանագէտները կը միտին h, j, r, s եւ f գրերը լատինական ազգարեանէ փոխառութիւն համարել. ուրիշներ կը պնդեն, թէ u, o, th եւ j ոուն կոչուած «հին գերմանական» նշանագիրներէ փոխ առնուած են: Կան եւ ոմանք, որոնք բացարձակապէս կը ժխտեն անոնց ոունէ կամ լատիներէնէ ծագումը: Այս խնդրոց շուրջը պիտի չուզեմ պայքարել եւ ոչ ալ խմբաւորութեանց բաժնել թեր եւ դէմ տեսակէտները պաշտպանողները⁵⁰: Այս տեղ յատուկ պիտի բերեմ W. Brauneի հակերձ տողերը (եր «Գոթերէն քերականութիւնը» շատ տարածուած գործին ԺԱ. տպագրութեան սկիզբը), զորոնք կը համարիմ գրութեան սկիզբը, զորոնք կը համարիմ արտայայտութիւն տիրող գերման ըմբռնումի. «Գոթերէն լեզուի յիշատակարանները աւանդուած են մեզի ազգարեանով մը, որուն հնարողն յոյն եկեղեցական պատմիչները Վուլֆրա կ'անուանեն: Բայց գոթական ազգարեանը բոլորովին նոր ստեղծագործութիւն է, այլ յունական ազգարեանի եւ հայերէնի ոուն ազգարեանի հիման վրայ յորինուած է: Նշանագիրներէն շատերը յունական ազգարեանէն առնուած են, ասոր հետ նաեւ գրերու յաջորդութիւնն եւ թուական արժէքը: Ռուն-ազգարեանէն ուղղակի առնուած են չորս նշանագիրներ (u, o, th, j), ուրիշ նշանագիրներ յեցած են ոուն-ազգարեանի վրայ: Պահուած են նաեւ յեականութեան հին անունները իրրեւ գոթական ոուններու հին անուններէն: Լատինական գրերու անունանկոչութիւն: Լատինական ազգարեանի ազդեցութիւնը կը տեսնուի, թերեւս բացի q նշանագրէն, միայն ըստ երեւութիւն՝ հոն, ուր արդէն ոուն-նշանագիրները լատիներէն տառերուն մերձաւոր են⁵¹»:

⁵⁰ J. Zacher, Das gotische Alphabet Vulfilas und das Runenalphabet, Leipzig 1855. L. Wimmer, Die Runenschrift, Berlin 1887, S. 259—274. W. Luft, Studien zu den ältesten germanischen Alphabeten, Gütersloh 1898, E. H. Mensel, Zum gotischen Alphabet: Modern Philology 1 (1903/4) 457—468. O. von Friesen, Gotische Schrift: Hoops, Reallexikon, 2, S. 306—308 եւ այլն:
⁵¹ Wilhelm Braune, Gotische Grammatik, Halle, 1939, S. 1.

«Համբերել» եւ հայ. թոյլ, թողուլ, jaththe «եւ թէ», «այլ եթէ»:

K, X, Կ, Ք. K եւ ch. Մաշտոց յն. x փոխ առած էր իր այբուբենի մէջ գոթ. K հնչման համար, որ կը համապատասխանէր յունականին, մինչ այն հայկականին մէջ կը պատասխանէր Կի. իսկ յն. չ փոխ առնուած էր իրրեւ X հաւանորէն Աստուածաշունչի մէջ եւ այլուր յունական չ ճշգրի ներկայացնելու համար. մինչ նոյնը հայ այբուբենին մէջ առնուած էր իրրեւ ք: Աստուածաշունչի թարգմանիչը, սակայն, հազուադէպ անգամ հետեւած է այս կանոնին. «Քրիստոս» անունը հաւանաբար մօտ է միշտ Xristus, բայց Xորազն, Kaurazein, Քորալին, յն. πάσχα, pascha եւ paska, չ. պասքա, եւ այլն: K = Կ = x Kεφας, Kefas, Կեփաս, Καίσαρ, kaisar, Կայսր (սեռ. կայսեր):

Ո, Պ. p. Յունական անուններու տառագրութեան մէջ ճշգրի կը համապատասխանէ յունարէնի եւ հայերէնի. Պաւլոս, Pawlus: Գոթերէն բառերու մէջ կ'երեւայ թէ երբեմն p հայ. փի հետ նոյն է, որ սպա անգղիերէնի մէջ անփոփոխ մնացած է, իսկ գերմաներէնի մէջ փի վերածուած է. hilpan, helfen, opheln, slepan, schlafen, քնանալ (հմտ. մրափեմ), griepan, greifen (հմտ. հայ. գրաւեմ, ոտնկոխել):

Փ. ֓. փ. Եթէ Մաշտոց յն. փ հարկ համարեցաւ գոթերէնի համար ձեւափոխել, կը նշանակէ, թէ գոթ. փ եւ յն. փ ունէին հնչման տարբերութիւն: Այս փ կը տարբերէր նաեւ լատ. ֆէն, ինչպէս կը տեսնուի լատին մատենագիրներու գոթ. փի phով տառադարձութենէն (հմտ. Dagalaiphus, Phoeba). ասկէ կը հետեւցնեն գերման լեզուագէտները, թէ գոթ. փ կրկնաշրթնային (bilabial) եւ ոչ է շրթնատամային (labiodental) ձայնազուրկ չչական եղած ըլլայ (Braune, 34), ուստի աւելի մօտ հայ. փի: Ուշագրաւ է, որ Futharkի մէջ հայ. փ տառադարձուած է գոթ. փով: Օտար անուններու տառագրութեան մէջ յն. փ թէ' հայ. եւ թէ' գոթ. թարգմանութիւնք կու տան փ = փով. հմտ. Φίλιππος, Փիլիպպոս, Philippus:

T, S, t. այսպէս Τύρος, Տիւրոս, Twra. հմտ. նաեւ hairto, գերմ. Herz, եւ հայ. սիրտ, dauhtar, չ. դուստր, witan, չ. գիտեմ, hatjan, չ. ատեամ. հնչիւնով նոյն են tagr, «արտասունք» եւ հայ. տաղր:

Y, Ի, w. այսպէս ἐν Λύστροις, in Lwstrws, Լիւստրոս. Daweid, Դաւիթ, նաեւ փոյնիսσα, fwnikiska, փիւնիկ: Բառակիրն՝ Wadamers, լատ. Ubadamirus, Վանդալք, յն. Οὐδάνδαλοι, ուստի ուա հնչիւնով, նաեւ Հայոց քով Վահան, Վարդան, Վաղէս եւն: Բառերու մէջ գոթ. w կը համապատասխանէ հայ. զի, warmjan, Չերմ (գերմ), witan, գիտեմ եւն: Նշանագրի բազմապիսի կիրառութեանց մասին տեղւոյն չէ խօսիլ:

22.

Եթէ Մաշտոց Գոթերուն աղփարես տուաւ, տուաւ անշուշտ նաեւ այդ աղփարեսին պարունակած նշանագիրներու անունները: Հնութիւնը չէ պահած այդ անունները. բայց Վիեննայի Աղգային Մատենադարանի Թ. 795 ձեռագրին մէջ, որ կը բովանդակէ Ալիուինի Orthographia brevis, դատարկ թղթերու վրայ կը գտնենք (ուրիշ ձեռքէ) գրուած գոթերէն աղփարեսը շատ յոռի վիճակի մէջ, եւ անոր կից մէն մի նշանագրի անուանակոչութիւնը: Նոյն ձեռագրին մէջ կան նաեւ ունի գրերու անունները: Առաջնոյն եւ երկրորդին նմանութիւնը կարելի չէ ժխտել: Փորձեր եղած են այս անունները գոթերէն բառերու օգնութեամբ մեկնել:

Գոթերէն գրերը հոս դասակարգուած են լատինական աղփարեսի կարգով: Առանց վէճի մէջ մտնելու գերման գիտնոց հետ, կ'ուզեմ պարզապէս ուշադրութիւն հրաւիրել այն հանդամանքի վրայ, որ ինչ ինչ անուններ շատ նման կը հնչեն հայ այբուբենի անուններուն: Աստիք են.

D	daaz	ճ.	դա
E	eyz	"	եչ (անգլ. ech)
K	kön	"	(հիւսիս.)cen(անգլ.)ճ. կէն
M	mam	"	մէն
N	nuicz	"	նոյ, նու
P	pertra	"	պէ
th	thwth	"	թո (յն. թիթա)
R	raeda	"	րա
T	tyz	"	տիւն
Y	uwinne	"	ւին (հիւն)

23.

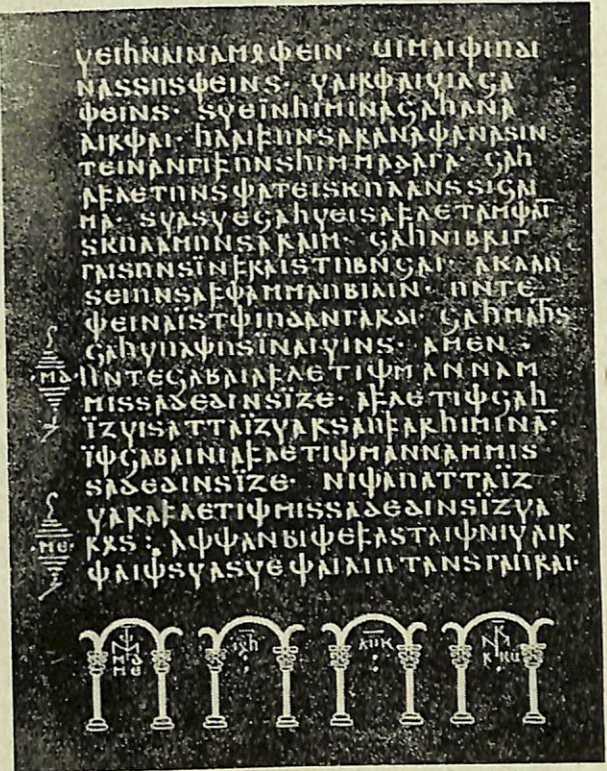
Աստուածաշունչի թարգմանութիւնը գոթերէնի կատարուած է գոթական այբուբենի

գիւտէն ետքը, ուստի ոչ յառաջ քան 420 տարին: Ըստ այսմ Բենիամին երէց, որ խնդրոյն եղաւ գոթական նշանագիրներուն, պէտք է նկատուի Աստուածաշունչի թարգմանիչն եւ գոթական գրականութեան հիմնադիրը: Ան հմուտ էր անշուշտ գոթերէնի իրրեւ մայրենի լեզուի՝ ի մանկութենէ եւ յունարէնի, իրրեւ տեղական եւ դարոցական լեզուի: Իր բանակցութիւնը Մաշտոց վարդապետի հետ եղած էր հարկաւ յունարէն, վասն զի չկայ կուսան ենթադրելու, թէ ան հայերէնագէտ եղած ըլլայ:

Բենիամին երէց ցանկացաւ ունենալ գոթերէն լեզուի համար նշանագիրներ, որպէս զի քրիստոնէայ Գոթերուն համար թարգմանէ Աստուածաշունչը գոթերէնի: Ուստի կրնանք ենթադրել, թէ Մաշտոց երբ ընձեռեց Բենիամինի գոթական աղփարեսը, միաժամանակ ըրաւ անոր թելադրանքներ թէ՛ նորանապիսի նշանագիրները մանկուոյ ուսուցանելու կերպին եւ թէ՛ Աստուածաշունչը թարգմանելու եղանակի մասին, յեցած այն փորձանելու եղանակի մասին, յեցած այն փորձանութեան վրայ, զոր ձեռք բերած էր անութիւ հայերէն եւ վրացերէն գրերու ուսուցման եւ այդ լեզուներով կատարուած թարգմանութիւններու:

Բնականաբար Կ. Պոլսոյ շրջանակին մէջ Աստուածաշունչի թարգմանութեան համար պիտի առնուէր յունարէն այնպիսի բնագիր, որ ընդհանուր կիրառութեան մէջ էր. այդ բնագիրն էր Ղուկիանեանը: Զարմանալի չէ ըստ այսմ, որ հայկական եւ գոթական թարգմանութիւնները շատ կէտերու մէջ հասարակաց բնագիր կ'ենթադրեն: Կորին կը գրէ, որ հայ Աստուածաշունչի համար «հաստատուն օրինակներ» բերուեցան Կ. Պոլսէն:

Թէ Բենիամին երէց առանձին ի գլուխ հանեց Աստուածաշունչի թարգմանութիւնը, կամ ունեցաւ օգնականներ եւ կամ յաջողեցաւ ամբողջութեամբ թարգմանել եւ ո՞րքան ամբողջութեամբ թարգմանել, որոնք կը չափ ժամանակի մէջ, հարցեր են, որոնք կը մնան առանց պատասխանի: Գոթական Աստուածաշունչը հասած է մեզի հատակոտորներով: Այն պարագան, որ Փիլոսոփոսի անձանոթ մնացած են Թագաւորաց գրքերու գոթերէն թարգմանութիւնը, ցոյց կու տայ, թէ մինչեւ 425—433 տակաւին չկար հրատարակել վրայ չին եւ նոր կտակարանի ամբողջական թարգմանութիւնը:

Պատ. 2. Cod. arg. Pq. 5 u (Մատր. 2. 9—16):

- Ծանօթ են հետեւեալ ձեռագիրները.
1. Codex argenteus յուպատա: Զեռագիրս գրուած ծիրանեզոյն յատակի վրայ արծաթագոյն մեղանով, ունէր 330 մագաղաթեայ թուղթ, եւ կը պարունակէր չորս Աւետարանները այս կարգով. Մատթէոս, Յովհաննէս, Ղուկաս, Մարկոս: Մեզի հասած են միայն 187 թուղթ: Նմանատպութեամբ հրատարակուած՝ Codex argenteus Upsalensis jussu senatus universitatis phototypice editus. Upsaliae 1927: Տես Պատկ. 2:
  2. Codex Carolinus, կրկնագիր ձեռագիր մ'ի Walfenbüttel, որ կը բովանդակէ հատակոտորներ Հոռմայեցոց թղթի 11—15 գլուխներէն, աւրնթեր լատին բնագիրը: Լուսատիպ հրատարակ. Hans Henning, Համբուրգ 1913:
  3. Codices Ambrosiani, հինգ կրկնագիր հատակոտորներ Միլանի Ամբրոսեան Մատենադարանի մէջ, որոնցմէ Թ. 1—2 կը պարունակեն հատակոտորներ Պաւլոս առաքելի թղթերէն (95 + 77 թուղթ): Թ. 3. հատակոտորներ Մատթ. Իե—Իէ գլուխներէն (2 թուղթ): Թ. 4. հատակոտորներ Նեեմայի Ե—Է գլուխներէն (երեք թուղթ): Թ. 5. ութը թուղթ (երեքը Հոռմ Վատիկանէն):

նեան Մատենադարանի մէջ), որոնք կը բովանդակեն Յովհաննու աւետարանի մեկնութեան մը հատակոտորները, կոչուած Skeireins aiwaggeljons thairh Johannen ըստ հրատարակութեան Massmannի (1834): Քննական հրատարակութիւն մը հոգաց E. Dietrich, Die Bruchstücke der Skeirens. Straßburg 1903:

4. Codex Taurinensis, չորս շատ վնասուած թուղթեր Տուրինի Համալսարանի Մատենադարանին մէջ, հատակոտորներ Գաղատացոց եւ Կողոսացոց թղթերէն:

5. Codex Gissensis, մագաղաթեայ թուղթ մը, բերուած Եգիպտոսէն, որ կը պահուի այժմ Giessenի Համալսարանի Մատենադարանին մէջ, հատակոտոր մըն է լատին-գոթերէն երկէզուեան աւետարանի մը:

Այս 1—5 մասերու քննական հրատարակութիւն մը տուաւ W. Streitberg: Die gotische Bibel. 1. Teil: Der gotische Text und seine griechische Vorlage, mit Einleitung, Lesarten und Quellennachweisen, sowie den kleineren Denkmälern als Anhang. Heidelberg 1919. 2. Teil: Gotisch-griechisch-deutsches Wörterbuch. Heidelberg 1910.

Թէպէտ այսպէս սակաւթիւ հատակոտորներով հասած է մեզի Աստուածաշունչի գոթերէն թարգմանութիւնը, բայց եւ այնպէս վկայ են անոնք, թէ Ե. դարու առաջին կէսին գոթական գրականութեան առաջին վաստակաւորները տարած են անխոնջ եռանդով արդիւնաւոր գործունէութիւն:

Կը տեսնուի այդ թարգմանիչներու քով մեծ ջանք՝ յունարէն բնագիրը հաւատարմութեամբ վերածելու գոթերէնի, առանց մեղանչելու գոթերէն լեզուի ինքնայատուկ նկարագրին: Բաւական եղած է թարգմանչին մայրենի լեզուին բառազանձը, արտայայտելու համար օտար լեզուի նուրբ մտքերը որոշ յաջողութեամբ: Հազուադէպ անզաններ դիմած է ան օտար բառերու փոխառութեան: Բնականաբար, նկատի առնելով, որ գոթերէն լեզուն առաջին անգամ իբրեւ գրական լեզու հոս կիրառութեան կ'ենթարկուի, չէր կրնար այն ամենայնիւ կատարել ըլլալ. այս տեսակէտէ հարկ է ներդրամիտ գտնուի խիստ քննադատութիւնը: Fr. Kauffmann, որ գոթերէն Աստուածաշունչը բնագրական մանր հետազոտութեան ենթարկած է, կը յանգի այս եզրակացութեան.

«Թարգմանչին մատենագրական վաստակը պէտք է շատ բարձր գնահատել, ինչպէս մինչեւ ցայժմ գնահատուած է»: Ինչպէս ալ ուղուի դատել տարուած աշխատութիւնը, կը մնայ այն անվրէպ ստուգութիւն, թէ Բենիամին ի գլուխ հանած է հոյակապ գործ մը, ուր խնամով հաւաքած վայրափատին ցրուած շինուածաքարերը՝ կառուցած է գոթերէն լեզուի Յուշարձան մը հրաշալի յորինուածքով:

Այդ Յուշարձանին հիմնաքարը դրած էր Մաշտոց վարդապետ Հայոց:

Codex argenteus, շքեղ գրչութեամբ գոթերէն Աւետարանը, որ Ե. դարու առաջին կէսին օրինակուած է՝ հաւանօրէն Կ. Պոլիս, ունեցած է անշուշտ ստացիչ գոթ. բարձրատիճան անձնաւորութիւն մը, որուն անունը կը թուի ինձ, թէ եղած ըլլայ կամ Արդարուր (հայրն) եւ կամ Ասպար(որդին):

Ասպար, զօրավարն Արեւելեան բանակին, որ 457ին դահ հանած էր Լեւոն Ա. կայսրը եւ անոր ձեռքով իր որդին Արդարուր Կեսար կարգած, 471ին հրամանաւ կայսեր սպանուեցաւ իր որդւոյն հետ: Այս ազէտը միտամանակ խորտակուին էր գոթական տիրապետութեան: Չենոն Իսաւրացի իր Իսաւրեան բանակով փրկեց պետութիւնը գոթական վտանգէն:

Այս թուականէն ետքը թէ ինչ պայմաններու տակ ապրեցան Արեւելեան Հռոմէական պետութեան մէջ գտնուող Գոթերը, չենք գիտեր: Հաւանօրէն քայքայուեցաւ գոթական բանակը, եւ զօրքը վարատեցաւ: Յամենայն դէպս Ասպարի ժառանգները փնտուցին ապաստանարան Արեւմուտք:

Այսպէս գոթական նոր գրականութիւնը, որ սկսած էր ծաղկիլ եւ պողաբերել 420—470 տարիներուն, յանկարծահաս աղէտի մը հետեւութեամբ գտաւ իր ալ վախճանը Արեւելեան Պետութեան մէջ: Անոնք, որոնք զիմեցին Արեւմուտք, տարին անշուշտ իրենց հետ նաեւ գոթերէն գրականութեան մասեր: Գիտենք, որ Արեւմուտք կային գոթերէն գրականութեան սիրողներ, եւ գոթական գրերը ունեցան գերմանական ցեղերու քով ընդունելութիւն, բայց լատին լեզուի ազդեցութիւնը խափանեց անոր անդրազոյն գործածութիւնը:

Հ. Ն. ԱԿԻՆԵԱՆ

ԳՈՒԹԵՆ ԸՅՐՈՒՐԵՆԻ ՂԵՐՈՎՐՈՒՄԸ ԻՌԻՆ ՆՈՒՆՆԵՐՈՒՆԵՐՈՒ ՄԷՋ

«ԳՈՒԹԵՐԻ» ԼՈՒԹՈՒՅԸ՝ ՄԵՂԹԵՆԻ ՄԷ ՀՅԵՐԵՆՆԵՆ

1.

Տակիտոս¹ կը պատմէ, թէ չին Գերմանները սովորութիւն ունէին պողատու ծառի ճիւղ մ'առնել, վրան խորհրդական գծեր դնել, ապա ցլիկ ցլիկ կտրել եւ խառն լեցնելով սպիտակ կտաւի մը վրայ վիճակ բանելով: Վիճակի թագաւորն կամ թագուհին կ'առնէր այդ ցլիկներէն երեքը, քովէ քով կը դնէր եւ անոնց նայելով գուշակութիւններ կ'ընէր: Այս ցլիկները կը կոչուէին ունեւա, որուն նշանակութիւնն էր խղուրդութիւն (literarum secreta viri pariter ac feminae ignorant):

Այս runa բառը յետոյ կը դանենք գերման ցեղերու քով տարածուած տեսակ մը նշանագիրներու յատկացուած, զոր կը գործածէին փայտագծութեան մէջ, այսինքն փայտեղէն աստղձի վրայ գծելով գրելու: Վենանտիոս ֆորտունատոս, որ Վերին Իտալիա ծնած՝ շատ տարիներ ղեկեւած է Գերմանիա եւ Գաղղիա եւ Չ. դարու վերջերը իր բարեկամ Փղաւիտի, որ պատասխանէ իր թղթին. եւ եթէ չի կրնար լատիներէն գրել, գրէ «բարբարոսական ունեով փայտեայ տախտակի կամ ցուպի վրայ»².

Barbara fraxineis pingatur runa tabellis, quodque papyrus agit, virgula plana valet.

Այստեղ «Բարբարոս» որակուած են առանց տարակուսի գերմանական ցեղերը:

Հասած են մեզի բազմաթիւ այսպիսի արձանագծութիւններ վրայ, այսպէս զարմեատաղեայ աստղձներու վրայ, այսպէս կարգեղէններու, զէնքերու, անօթներու, եղջերայ ըմպանակներու, տանց դրանդիներու եւ տապանաքարերու վրայ, որոնք գտնուած են Սկանդինաւիա, Գանիա, Գերմանիա, Գաղղիա, Անգլիա եւ Բալկաններ, ուստի ընդհանրապէս գերմանաբնակ երկրներու մէջ եւ անոնց ընթացած ձեռքերու վրայ: Գրուած են ունե գրերով, շատ անգամ անխմանալի լեզուով:

¹ Germania, c. 19.
² Carminum lib. VII, 18.

Ռունական այբուբենը պահուած է մեզի ուշ ժամանակի, Թ.—Ժ. դարու ձեռագիրներու մէջ, իրարմէ քիչ շատ խոտորոզ նշանաձեւերով, հնչումով եւ անուններով, դասաւորուած լատինական աղփարեսի կարգով: Կայ նաեւ ուրիշ խումբ մը նշանագիրներու, անկէ այլազան դասաւորութեամբ եւ թուով առաւել եւ նուազ, զոր սովորութիւն է Յուլիանոսը կոչել պառջին վեց նշանագիրներու հնչումով: Ասոնք կը տեսնուին թէ արձանագծութիւններու մէջ եւ թէ ձեռագիրներու մէջ. վերջիններս պահուելով կարգը՝ ստուած են առնթիւ հնչիւնն եւ անուանաւորութիւնը մէն մի նշանագիրներու: այս պատճառաւ ալ «Յուլիանոս» նկատուած է նոյնպէս աղփարես, բայց զուտ գերմանական դասաւորութեամբ:

Ռունագէտք ուղեցին այս ունե նշանագիրներու եւ անոնցմով գծուած յիշատակաբաններու գոնէ մէկ մասին մեծ հնութիւն տալ, համարելով յետ Բրիտանոսի առաջին իսկ դարէն: Նշանագիրներու ծագումը ենթադրեցին լատինական աղփարեսին. ուրիշներ համեմատութեան դրին գանոնք չին սեմական այբուբեններու հետ. եղան նաեւ գիտուններ, որոնք տեսան անոնց վրայ յունական եւ գոթական աղփարեսներու ազդեցութիւնը: Ներկայիս ընդհանուր տիրող կարծիքն է գերմանագէտներու եւ ունեագէտներու քով, թէ ունեները ձեւուած Բ.—Գ. դարուն լատին աղփարեսի հիման վրայ՝ զարգացած են գերմանախօս ցեղերու մէջ սեպհական նկարագրով, այնպէս որ «Վուլֆիլ» երբ կը կազմէր իր գոթական աղփարեսը յունականին վրայ յեցած, ինչ ինչ փոխառած է ունեականէն:

Ես պիտի չուզեմ այստեղ վիճարանիլ հոյակապ ունեագէտներու եւ անուանի բանասէրներու հետ ի մասին ունեական նշանագիրներու ոչ ծագման եւ զարգացման, եւ ոչ ալ ունեական յիշատակաբաններու հնութեան նկատմամբ: Երակէտ ընտրելով ինձ այն, թէ Գոթական աղփարեսի հնարիչն է Մաշտոց վարդապետ, հնարուած է աղփարեսը 420ին, զարգացած է աղփարեսը նշանաւորութեան մէջ նոր ձեւուած նշանաւորութեան ինչ ինչ (այսպէս Թ, Կ, Յ, Ու, Ք եւ Փ) նոյնութեամբ կամ ձեւափոխութեամբ կը գտնուին նաեւ ունեական այբուբենի մէջ, կը համարիմ թէ ունեական այբուբենը եւ անով դրուած ունեական յիշատակա-